

„Bukvalistide kukutamise“ alguse juurde: 1934. aasta

Maria Malikova

Teesid: Artiklis vaadeldakse eellugu nähtusele, mida Andrei Azov nimetas „bukvalistide kukutamiseks“ ning mis viis pooleks sajandiks nn nõukogude tõlkekoolkonna monopolini. Selle nähtuse algust näeme 1934. aastal, mil ilmusid ja said professionaalse arutelu objektiks silmapaistavate vene filoloog-tõlkijate Gustav Špeti ja Boriss Jarho novaatorlikud võõrapärastavad tõlked ja samal ajal seoses Nõukogude kirjanike esimese kongressiga leidis aset toores heteronoomia sissetung tõlkevälja ning tekkis sellest heteronoomiast kasu lõikav kriitiline diskursus. Olulise-mate filoloog-tõlkijate hukkimine suure terrori ajal aitas kaasa kriitikute võidukäigule tõlkijate üle ja sealhulgas vene tõlkeajaloo retrospektiivsele moonutamisele, mida käesolev artikkel püüab parandada. Toetudes Lawrence Venuti tuntud teooriale võõrapärastavast ning kodustavast tõlkest, on seda dihhotoomiat diferentseeritud vastavalt nõukogude heteronoomsetele tingimustele.

DOI: 10.7592/methis.v20i25.16572

Märksõnad: „kukatud bukvalistid“, kodustav ja võõrapärastav tõlge, „nõukogude tõlkekoolkond“, heteronoomia tõlkeväljas

„Bukvalistide kukutamine“ kui „nõukogude tõlkeajaloo“ võtmesündmus: mitte ainult Lann ja Šengeli

Sündmused, mida Andrei Azov nimetas oma monograafias „bukvalistide kukutamiseks“ (Azov 2013a), määrasid nõukogude tõlkevälja esimestest sõjajärgsetest aastatest kuni Mihhail Gasparovi esinemiseni 1970.–1980. aastatel, millest sai alguse „bukvalismi“ teaduslik rehabiliteerimine. Mitme aastakümne vältel, mil domineeris kodustav, ahistoriline, lihtsustav, eksplitsiitsem filoloogilisest refleksioonist vaba „nõukogude tõlkimine“ (Witt 2017), ei tundnud vene lugeja „Hamletit“ mitte Mihhail Lozinski tõlkes, kes töötas „nagu õppinud restauraator“ (Chekalov 1990, 177), „Kuningas Leari“ mitte tõlkes, kus Mihhail Kuzmini luuleand ühines Gustav Špeti „ülifiloloogilise täpsusega“ (Shpet 2013, 122), vaid sihilikult vabades Boriss Pasternaki variatsioonides; Prousti mitte Adrian Frankovski tõlgetes, kus vene keelde põimused prantsuse originaali süntaktilised ja mõistelised „mõttegallitsismid“, vaid elutus, raamatulikus Nikolai Ljubimovi tõlkes (Dashevsky 2008); tõlkeprobleemaa-tika üle otsustas lugeja Kornei Tšukovski följetonistliku „Kõrge kunsti“ („Высокое искусство“), mitte Aleksandr Finkeli fundamentaalse monograafia „Tõlkimise teooria ja praktika“ („Теория и практика перевода“; Harkiv 1929) põhjal. Täpse tõlke võime uuendada sihtkultuuri, rikastada seda „retooriliste, rütmiliste, meetri-

liste kasudega“ (Goethe 1988, 326–327), „mõisteliste mõttegallitsismidega“ (Abdulayev 2014) oli suurelt jaolt kadunud.

Seda nõukogude tõlkeajaloo võtmetähtsusega nähtust – „bukvalismi kukutamist“ – kirjeldas Azov, toetudes peamiselt sõjajärgsele materjalile Ivan Kaškini hävitavast kriitikast Jevgeni Lanni Dickensi ning Georgi Šengeli Byroni tõlgetele, võttes seega omaks nõukogude ametliku tõlkeajaloo versiooni, milles Lann ja Šengeli esindavad kõiki sõjaeelseid ning sõjajärgseid „bukvaliste“.¹ See versioon on kinnistatud 1968. aasta kirjanduslikus entsüklopeedias „Краткая литературная энциклопедия“ artiklis „Ilukirjanduslik tõlge“:

30. aastaid iseloomustavad tormilised vaidlused valdavalt Lääne-Euroopa klassikute (Shakespeare'i, Dickensi, Byroni, Shelley jt) „tehnoloogiliselt täpsete“ tõlgete ning nende aluseks olevate „formaalse täpsuse“ (J. Lann), „funktsionaalse samasuse“ (G. Šengeli) teooriate ümber, jne. (Toper 1968)

See lühike lõik koosneb tervikuna ebatäpsustest: „Shakespeare'i, Dickensi, Byroni, Shelley“² tõlkeid ei ole kunagi nimetatud „tehnoloogiliselt täpseteks“ – selle mehhanistliku vormeli omistas Kaškin Lannile ning lasi siis käibele (Kashkin 1977, 377, 382, 386, 439).³ Ei Lannil ega Šengelil ei olnud mingit pistmist Shakespeare'i uute tõlgetega – kindlasti 1930. aastate keskse tõlkesündmusega, mille metodoloogiliseks hüüdlauseks, mida kordasid nii esimesed väljaande toimetajad Aleksandr Smirnov ja Gustav Špet kui ka selle kriitikud, ei olnud sugugi mitte „formaalne“ või „tehnoloogiline“ täpsus, vaid „ekvirütmia“ Shakespeare'i dramaatilise vabavärsi

1 Aleksandra Borissenko, kes analüüsis Azoviga sama materjali, on märkinud, et kuna „bukvalismi“ kriitika ei olnud noil aastail kantud mitte professionaalsusest, vaid ideoloogiast, siis terminoloogilisest vaatenurgast on seda sõna kasutatud sihilikult ebamääraselt, s.t „termini *bukvalism* kasutamine tõlkemeetodi tähenduses ei oma konkreetset sisu“ (Borisenko 2017, 140).

2 Siin, nagu ka teistes kriitilistes tõlkimise „formalismi“ vastastes väljaütlemistes mainitakse fundamentaalsete tõlkeväljaannete (Shakespeare, Dickens, Byron) kõrval mõneti arusaamatutel põhjustel 1937. aastal ilmunud pisikest Shelley kogumikku Vera Merkurjeva, luuletaja ja tõlkija, Vjatšeslav Ivanovi õpilase tõlkes, mis sai ägeda ekvirütmilise tõlke vastase kriitika osaliseks (Aleksandrov 1937; Chukovsky 1943; Kashkin [1952] 1977, 555 jt); vrd nüüdisaegse hinnanguga Merkurjeva tõlgetele Jevgeni Vitkovskilt, kes selgitab tabavalt nende tõlgete orgaanilist mitteomasust „nõukogude tõlkele“: „Merkurjeva tõlkis pigem kummaliselt kui halvasti [. . .]. See, mis kunagi oli eksperiment, võib kunagi saada normiks ja eeskujuks – lõppude lõpuks, „tõlke kuldajastu ladina keel“, mis oli leiutatud nõukogude ajal [..kõik on kõigiga sarnased, ent on vaid üks etalon – Puškin!]“ kaob kiirelt käibelt“ (Vitkovsky 2012).

3 Dickens'i tõlgetega seoses rääkis Lann lihtsalt sellest, et täpsus „on kõigest tehnooogiline tõlkimise võte“: „mingisugune teine võte ei võimalda teise keelesüsteemi tingimustes taaselustada kirjaniku stiili“, kuid ei taga seda siiski iseenesest (Lann 1937, 118).

tõlkes (Špet 2013). Mis puutub aga Šengeli „funktsionaalsesse samasusse“, siis see üldiselt täiesti traditsiooniline meetod (mitte täpne võõra värsimõõdu ülekandmine, vaid funktsionaalse sarnasuse, s.t sihtkeeles analoogset funktsiooni kandva värsimõõdu leidmine,⁴ nt „Don Juani“ viiejalalise jambi edasiandmine vene kuuejalalisega) oli 1930. aastatel eksperimentaalne tõlkelahendus domineeriva „originaali värsimõõdus“ tõlkimise kontekstis (sealhulgas ka Byroni puhul, nt Špeti „Müsteeriumide“ tõlge (1933) ja Kuzmini „Don Juani“ tõlge (Bogomolov 2013)).⁵ Kaškin mäletas hästi seda konteksti ning märkis üldiselt õiglaselt:

[. . .] palju aega oli kulutatud end mitteõigustanud formalistide ja bukvalistide eksperimentidele ning kompromisslahenduste otsimistele. Sellised olid [. . .] M. Kuzmini Byroni „Don Juani“ lõpetamata tõlge, [. . .] meie poolt analüüsitud G. Šengeli tõlge. (Kashkin 1977, 426)

Jevgeni Lann oli eranditult proosa tõlkija: 1920. aastatel oli ta üks paljudest laia lugejaskonna seas populaarsete Jack Londoni, Georges Duhameli, Joseph Conradi teoste tõlkijatest, 1930. aastatel tõlkis inglise klassikuid Charles Dickensit, Tobias Smolletti, Thomas Hardy. Oma Dickensi tõlgete eredamates ning enam kritiseeritud joontes, nagu süntaksi kopeerimine, kujunenud tavaga vastuolus olev nimede ja nimetuste (*sandwich* – *сандвич*; *whisky* – *уиски*) ning eriti kohtumenetlusega seotud terminite tõlkimine (*bencher* – *бенчер*, *attorney* – *атерни*), foneetiline transkriptsioon, topeltkonsonandist loobumine (*Дикенс*) jms⁶ ei olnud ta originaalne, vaid juhindus Špetist.

Igal juhul ei saa Lann ja Šengeli mingilgi viisil vastutada 1930. aastate „täpse“ tõlkimise eest. Kirjandusloolises plaanis on tegelikkusele lähemal vaenuk iseloomustus Kornei Tšukovskilt, kes kirjutas „mehhanistliku meetodi poolehoidjate“ tõlkekoolkonnast, mis „kahjuks“ levis 1930. aastail ning jättis endast maha rea „väärale teooriale toetuvaid ning seetõttu parandamatult vördjalikke tõlkeid“, kuhu „teatud mõõndustega“ kuulusid „G. Špet, I. Aksjonov, B. Jarho, A. Smirnov“, aga ka M. Lozinski oma Molière'i „Tartuffe'i“ „formalistliku“ tõlkega (Chukovsky 1968, 60).

4 Näiteks 19. sajandi alguse luuletaja ja tõlkija Nikolai Gneditši eelne traditsioon kasutada Homerose heksameetri vene keelde tõlkimisel prantsuse aleksandriini ning daktüülsel klausliga vene trohheust kui siirdeskultuuris funktsionaalselt sarnaseid eepilisi värsimõõde. Šengeli kasutuselevõetud funktsionaalse samasuse mõiste on tõlketeaduse jaoks üsna produktiivne, analoogne on dünaamilise (või funktsionaalse) ekvivalentsuse mõiste Eugene Nidal (1964, 166–171).

5 Šengeli tõlgetest vt Witt 2016.

6 Nida terminoloogias (erinevalt Šengelilt) on Lann „formaalse ekvivalentsuse“ järgija (Nida 1964, 165–166) – olen siiralt tänulik artikli anonüümsele retsensendile selle analoogia väljatoomise eest.

Kaškini sõjajärgse bukvalismivastase kriitika keskendumine kahele figuurile, Lannile ja Šengelile, samuti ainult nende nimede mainimine 1930. aastate „formalistlikule“ tõlkimisele pühendatud entsüklopeediaartiklis on seotud sellega, et polnud võimalik nimetada 1930. aastate kesksete tõlkeprojektide võtmefiguure, „suure terrori“ ohvreid: Gustav Špeti, uue Shakespeare'i kogutud teoste väljaande toimetajat ja Dickensi tõlkijat; Boriss Jarhot, Riikliku Kunstiteaduste Akadeemia ilukirjandusliku tõlke komisjoni esimeest, keskaja romaani luule tõlkijat; Aleksandr Gabritševskit, Goethe kogutud teoste juubeliväljaande toimetajat jt, ning seega kajastada adekvaatselt nendega seotud tõlkeväljaandeid või -vaidlusi. Kaheksast „viimaste aastate parimast tõlkijast“, keda Mihhail Aleksejev (Alekseyev ja Smirnov 1934) on nimetanud entsüklopeedia-artiklis „Tõlkimine“ (Kuzmin, Lozinski, Šervinski, Piotrovski, Jarho, Petrovski, Frankovski, Smirnov), on sõja lõpuks alles vähem kui pooled: Jarho, Piotrovski ja Petrovski represseeriti, Kuzmin suri, Frankovski hukkus blokaadis. Kaškin, kes oli ise 1930. aastate tõlkeväljal toimunu tunnistaja ja selles osaleja, sõnastas üheselt, et tema pretensioonid Lannile ja Špetile ei seisne mitte selles, et oma teooria ja eeskujuga nad justkui õigustasid 1930. aastate „täpse tõlke“ meetodit, vaid selles, et nad jätkasid sellist lähenemist tõlkimisele ka p ä r a s t s õ d a . Kui Šengeli tõlgitud Byroni „Don Juan“ (1947) „oleks ilmunud 20.–30. aastatel, ei oleks ta teistest tolleaegsetest tõlgetest [s.t Byroni müsteeriumidest Špeti tõlkes, Merkurjeva Goethe ja Shelley tõlgetest] kuigivõrd eristunud, ent 50. aastate lävel [. . .] näis Šengeli tõlge juba anakronismina“ (Kashkin 1977, 555), „[. . .] nõukogude ajal võtsid Dickensi ette tõlkijad-formalistid ja nende epigoonid – „formaalselt täpse“ tõlke poolehoidjad“ (375–376).

Käesoleva artikli eesmärgiks on kirjeldada seda 1930. aastate tõlketraditsiooni (Kaškini terminoloogias „formalistlikku“ tõlget, „pseudofiloloogide-tõlkijate“ töid, „formalistlike eksperimentaatorite katseid Goethe, Shelley, Shakespeare'iga“ (425)), mille epigoonideks pidas Kaškin Lanni ja Šengelit. Artikkel keskendub kirjandusvälja ühele punktile: 1934. aastale.

Esimene nõukogude kirjanike kongress (1934): heteronoomia kasv tõlkimisväljas

Esimene nõukogude kirjanike kongress 1934. aastal osutus nõukogude kirjandusvälja, kaasa arvatud tõlkimise jaoks murranguliseks: kongressil kuulutati tõlkimine „mitte paari-kolme kirjandusliku pedandi varjatud tegevuseks või järjekordse filoloogi väitekirja teemaks, vaid kõrgeima riikliku tähtsusega asjaks“ (Chukovsky 1934, 565), millele peab pöörama „suurt avalikku tähelepanu“ (Altman 1936, 148). Heteronoomia kasv tõlkeväljas muutis selle ühelt poolt kriitikute võimuambitsioonide realiseerimise pärusmaaks võitluses selle eest, kes defineerib „nõukogude

tõlke" mõiste, teisalt aga mitmesuguste poliitiliste kampaaniate mängumaaks. Tingituna Stalini rahvuspoliitikast oli 1934. aasta kirjanike kongressi põhitähelepanu suunatud vene ja NSV Liidu rahvaste kirjanduse omavahelisele tõlkimisele, mis andis eelistuse „loomingulistele“ „tõlkijatele-poeetidele“ (sealhulgas rea-aluse järgi tõlkijatele) „täpsete“ „filoloog-tõlkijate“ ees ning taandas tõlketeooria ja meetodika NSV Liidu rahvaste keelte uurimisele. Keelediskussioon samal, 1934. aastal päädis „neutraalse“ stiili eelistamisega ning loobumisega „laboratoorsetest“ keele-, sealhulgas tõlke-eksperimentidest. 1936. aasta formalismivastane võitlus kehtestas prioriteediks lihtsuse, selguse, arusaadavuse massilugeja jaoks jms (sellest ka hilisem kriitikavõte nimetada 1920.–1930. aastate filoloogilise põhjaga tõlkeid „formalistlikeks“).

1934. aastal, kirjanduslike, aga ka tõlkealaste diskussioonide elavnemise aastal, polnud põhimõtteline poleemika tõlkimise valdkonnas seotud mitte Lanni ega Šengeliga, vaid märksa mastaapsemate figuuridega vene kultuuriloos – „Rolandi laulu“ tõlkija Boriss Jarho ning Shakespeare'i⁷ ja Dickens'i tõlkija Gustav Špetiga.

Dickens'i nõukogude tõlkija, 4 tähte: mitte Lann, vaid Špet

Gustav Špet (1879–1937) oli nimekas fenomenoloogilise suuna filosoof. Boriss Gornungi mälestustes oli fenomenoloogia pärast II maailmasõda üks peamisi terve põlvkonna vaimuelu määrajaid: akmeismi ja futurismi kõrval olid need „filosoofilised suunad, mille keskmes asus G. Špeti isik“ (Gornung 2001, 352). 1920. aastatel oli Špet Riikliku Kunstiteaduste Akadeemia asepresident ning akadeemia filosoofiaosakonna juhataja, nii ОРОЖАЖ'и (Общество изучения Поэтического Языка / Pоеетилise Keele Uurimise Selts) kui ka Jarho põhimõtteline oponent lähenemises „teaduslikule“ kirjandusteadusele (Polilova 2011; Akimova ja Shapir 2006, XI–XII). 1930. aastatel, jäänud ilma võimalusest oma filosoofiliste ambitsioonide teostamiseks, suunas ta kogu oma võimsa energiapagasi tõlkimisele, olles ere ja pedantne „üfiloloogilise täpsuse“ jünger ilukirjanduslikus tõlkes ja kommentaaris.

Pärast arreteerimist ja väljasaatmist 1935. aastal ning hukkamist 1937. aastal sai Špetist nõukogude tõlkediskursuses mahavaikitud figuur, kelle nime ei tohtinud nimetada: „keegi“, kes Dmitri Mirski sõnul „sisendas väga nõudlikult M. Kuzminile, et tõlge peab olema rangelt „ridarealine“, värss värtsilt“ (Bogomolov 2013, 83–84), „see, kes võttis osa „Pickwicki“ tõlkimisest“, nagu kirjutab 1936. aastal tema tõlke kaasautor Jevgeni Lann (Azov 2013b, 174).

⁷ Shakespeare'i tõlkimise ajalugu ma siinkohal ei vaatle, kuna see on ammandatult esitatud väljaannetes Špet 2013 ja Chekalov 1990. Smirnovi ja Špeti Shakespeare'i projekti peamisteks kriitikuteks olid Mirski ja Tšukovski.

Nimelt Špet oli Kaškini Dickensi tõlgetega seotud kriitika tegelikuks objektiks, mitte Lann. See on täiesti ilmne Kaškini esimeses selleteemalises, 1936. aasta artiklis „Mister Pickwick ja teised (Dickens „Academia“⁸ väljaandes)“, kus kriitik räägib palju just Špetist, kuigi tema nime kasutab vaid ühel korral. Špet on „üks nendest „Macbethi“ tõlkijatest, kes annab nime Duncan edasi *Данкен* [mitte *Дункан*], arvestamata sugugi, et kummagi inglise vokaali jaoks ei ole vene keeles täpselt foneetilist vastet“ (Kashkin 1936, 223)⁹ ning samasugusest „täpsuse snobismist“ kantuna moonutab Dickensit tõlgetes vene kõrvale harjumuspäraseid sõnu, tehes neist „foneetilised kalkad“: *сэндуич, уиски, Уест-Индия* [mitte *сендвич, виски, Вест-Индия*] (224), kirjutab „Pickwickile“ terve rea kommentaare, mis on „ülekoormatud detailsete kirjeldustega mitmesugustest jookidest, ekipaažidest, kohtuametitest ning [. . .] samal ajal ei huvitu absoluutselt „Pickwicki“ kunstilisest ehitusest“ (225). Špet – mitte Lann – tegi esimese katse Molodaja Gvardija kirjastuses 1932./1933. aastal (219)¹⁰ ilmunud „Pickwicki“ ja „Külma maja“ tõlkes vaadata üle vana, russifitseeriva, Irinarh Vvedenski¹¹ vaimus tõlke traditsiooni, sätestades „halastamatu põhimõttelisusega“ „uue rõhuva traditsiooni“: tema tõlkes „põhimõtteliselt ja maksu mis maksab kandsid vene keelde üle inglise keele konstruktsioone. [. . .] „Pickwicki“ põhiline häda [Lanni, Krivtsova ja Špeti tõlkes] on selles, et lordkantsler, kes peab istungit Lincoln Inn’is [sõnad lordkantslerist on tsitaat Špeti tõlgitud „Külma maja“ esimestest ridadest], peab istungit ka Pickwicki klubi lõbusas söögilauas ning suretab oma pedantsusega sundimatuid vestlusi“ (220).

Špeti mõju Lanni meetodile Dickensit tõlkimisel ning selle vastuvõtule professionaalse tõlkeringkonna poolt on selgemini näha vaidlustes, mis järgnesid Lanni 1934. aastal peetud ettekandele „Varase Dickensi stiil („Pickwick-klubi järelejäanud paberite“ põhjal)“ Nõukogude kirjanike I kongressi korralduskomitee juures asuva tõlkekirjanduse büroo koosolekul 15. aprillil 1934. aastal (Stenogramm 1934)¹² ning

8 „Academia“ raamatukirjastus (1921–1937), tuntud vene ja maailmakirjanduse klassika väljaannete erakordselt kõrge toimetamis- ja trükkimiskvaliteedi poolest. 1929. aastani tegutses Leningradis, hiljem Moskvast.

9 Siinkohal demonstreerib Kaškin oma tutvust Sergei Solovjovi avaldamata „Macbethi“ tõlkega, mida Špet ulatuslikult korrigeeris (Špet 2013, 268–406), s.t osutab oma Špeti-vastase Dickensit tõlgete kriitika korrelatsioonile vaidlustega Shakespeare’i kogutud teoste uue väljaande üle.

10 Siin on silmas peetud järgmisi Špeti tõlkeid (Lanni osaluseta): *Посмертные записки Пиквикского клуба* (Pickwick-klubi järelejäanud paberid). Tõlgitud A. G. ja G. Š. toimetamisel. Moskva; Leningrad: Molodaja Gvardija, 1932 (vt Azov 2013a, 158–176); *Холодный дом* (Külma maja). Vanemale koolieale ja noortele. Gustav Špeti lühendatud tõlge. Moskva: Molodaja Gvardija, 1933.

11 Irinarh Vvedenski (1813–1855) – vene tõlkija, kirjanduskriitik, pedagoog.

12 Lanni ettekannet ei stenografeeritud, ent selle sisu üle, mis oli pühendatud peamiselt varase Dickensit stiili

muuhulgas ka Kaškini sõnavõtt, mis sai aluseks tema 1936. aastal ilmunud artiklile (Kashkin 1936, 212). Kaškin tunnistab, et jäänud hiljaks, ei kuulnud ta Lanni ettekannet tervikuna ning et äsja ilmunud „Pickwicki“ tõlget ei olnud tal võimalust lugeda, vaid üksnes tutvuda üksikute lehekülgedega (Stenogramm 1934, 432–433, 436), mis ei takistanud Kaškinit formuleerimast põhilisi kriitilisi seisukohti, põhinedes Špeti 1932.–1933. aastate Dickensi tõlgetele. Rosalia Šor, kes esines Lanni ettekande arutelus, apelleeris samuti Lanni esitatud „üldiste põhimõtete“ allikana tekstile, mida ta nimetas „Järelejäänud paberite“ „nooruspõlveaegseks tõlkeks“ (439), s.t Molodaja Gvardija kirjastuses 1932. aastal ilmunud lühendatud „A. G. ja G. Š.“ tõlkele. Ning lõpuks, kuigi ettekandjaks 1934. aasta kongressil oli Lann, esines põhjalike vastuste ning repliikidega diskussioonis siiski vaid Špet (431–432, 442–443), samal ajal kui Lann piirdus lühida ning igati formaalse lõppsõnaga (443–444). On ilmne, et 1934. aastal vaadeldi äsjailmunud Lanni ja Krivtsova „Järelejäänud paberite“ tõlget kui tõlget, mis on valminud „Špeti toimetamisel“ (430), tema põhimõtteid järgides.

Kaškini interpretatsioonis koondab Špet samavõrd kui Irinarh Vvedenski endas tervet ajajärku Dickensi vene keelde tõlkimise ajaloos: Vvedenski „sundimatu geniaaltsemine“ – see on 1840. aastate ajajärk, kui levisid Nikola Nadeždini ja Nikolai Polevoi „hägune, värvikas, vastuoluline, küllastunud ja paljusõnaline“ fraseoloogia ning Ossip Senkovski „pingutatud iroonia“ toon (Kashkin 1936, 213); „Špeti dogmatism“¹³ – see on „Academia“ ajajärk (227). 1934. aastal tunnistab Kaškin Vvedenski ohjeldamatu russifitseerimise taustal Špeti võõrapärastava lähenemise kasu vene keele jaoks: „Tõlkijatena me rikastame keelt ja me rikume keelt. Rikastame terminitega, mis puudusid, uute mõistete sissetoomisega [. . .] jõuline inglise või üldse võõramaine konstruktsioon viib meid mõttele luua energilisem vene konstruktsioon, väljendada end valjemalt, innukamalt“ (Stenogramm 1934, 438), ja nimetab Špeti meetodit ohtlikuks „viisina“ ja „viljakaks eksperimendi ja hoiatusena, katsena, eesliini lahinguna“ (436). 1936. aastal kirjeldab ta seda kui meetodit, millest ühes Vvedenski lähenemisega tuleb üle saada:

[. . .] „Academia“ tõlkijad on läbi viinud tohutu uurimusliku töö, mille tulemusel on meil kindel, kontrollitud tekst – alus igasuguseks edasiliikumiseks. [. . .] Pickwicki tõlge kinnistab juba läbitud ajajärku töös Dickensiga nii kirjastuse kui tõlkijate poolt, n-ö taastamise etappi. Ning edasi-

lile ning mõningatele üksikutele tõlkelahendustele ning mis jäi Špeti esinemistega võrreldes küllaltki nõrgaks, võib otsustada tema artiklite järgi (Lann 1937, aga ka Lann 1939).

13 See on ainuke koht tekstis, kus Kaškin nimetab Špeti.

ses töös Dickensiga tuleks meil sagedamini üksteisele meelde tuletada, et Dickens on ebasobiv materjal nii sundimatuks geniaaltsemiseks kui ka abstraktsete printsiipide või dogmaatilise sallimatuse motiveerimiseks. (Kashkin 1936, 228)

Kaškini positsiooni muutumine seisnes selles, et kui 1934. aastal käsitleti uuenustuslikku, „laboratoorset“ tõlke-eksperimenti professionaalse tõlkepoleemika objektina,¹⁴ siis 1936. aastal ja hiljem heideti see sootuks kõrvale.

Boriss Jarho: milline oleks võinud olla „nõukogude tõlge“

Boriss Jarho (1889–1942) on teine erakordse mastaapsusega kultuuritegelane, filoloog-entsüklopedist, kelle tegevus 1930. aastatel oli olulisel määral keskendunud tõlkimisele.¹⁵ 1934. aastal ilmunud kirjandusentsüklopeedias, artikli „Tõlkimine“ ajaloolises ülevaates (autor M. Aleksejev) on Jarhot nimetatud viimaste aastate parimate tõlkijate seas,¹⁶ artikli metodoloogiline osa (autor A. Smirnov) lõpeb sõnadega „päris veenvast katsest“ lahendada „romaani süllaabilise värsi edasiandmise“ keerukaimat probleemi, „mida traditsiooniliselt ikka veel esitatakse meie meetrilis-tooniliste värsimõõtudega“, äsjailmunud „Laulus Rolandist“ Jarho tõlkes (vrd Alekseyev ja Smirnov 1934). Rosalia Šor nimetas seda Jarho tõlget 1934. aastal „nõukogude tõlkeks“ (Shor 1934).

14 Näiteks Leonid Borovoi 1935. aasta retsensioonis Lanni–Krivtsova „Pickwicki“ tõlkele Špeti enam ei mainita, kriitik tunnistab „nõukogude Pickwicki“ tõlke täpsuse täielikku paremust eelnevate vene tõlgete ees, märkides selle kõrval ära ka tema puudused (mis pärinevad põhiliselt Špetilt): „Täpsuse taotlus on Krivtsova–Lanni viinud selleni, et nad paljusid sõnu üldse on keeldunud tõlkimast ning vene keelde üle kandnud n-ö naturas. Vene Pickwicki tehkeküljed kirendavad sõnadest, mida ei ole siiani vene keeles käibel olnud ega peakski olema: атерни, солиситор, уотремен, сарджент, нигес, инн, патен, бидл, клерет jne. [. . .] „Pickwick“ – imeline raamat lugemiseks, on üle koormatud suure teadusliku „aparaadiga“, paeagu nagu dissertatsioon või siis äärmisel juhul mõne kirjandusmälestise õppeväljaanne.“ Inglise pärisnimede esitamine foneetilises transkriptsioonis (Augustus Snodgrass – Август Снодграсс Vvedenskil ja Огастес Снодграс Lannil ning Horatio Fitzkin – Гораций Фицкин Vvedenskil ja Хорешо Фицкин Lannil) „ei pääse mõjule. See on veel üks teksti kurnamise juhtum, häda täpsuse pärast.“ Borovoi resümeerib kaalutletult: „...Pickwicki“ uus tõlge kutsub tõenäoliselt esile tulised vaidlused tõlkimise täpsuse mõistlikest piiridest. Me mainisime vaid mõningaid selle töö puudusi. Mitte ei saa öelda, et nad ei kahanda väärtusi. Nad kahandavad. Kuid väärtused on väga kõrged“ (Borovoi 1935).

15 Aastatel 1924–1930 juhatas Jarho Riikliku Kunstiteaduste Akadeemia ilukirjandusliku tõlke komisjoni, millel oli väga oluline roll tõlkijate ja tõlketeadustekite professionaalse arutelu kohana (komisjoni kuue tegevusaasta jooksul peeti enam kui 50 ettekannet), komisjoni kaastöötajate erilise tähelepanu pälvivad ekvürütmiline tõlge, sümbolistide, eelkõige Valeri Brjussovi tõlkepraktika, kollektiivse tõlke katsetused, täpsemalt vt Usov 2011; „Riikliku Kunstiteaduste Akadeemia Büllötään“ (Бюллетени ГАХН) 1925–28; Venemaa Riiklik Kirjanduse ja Kunsti Arhiiv (РГАЛИ) F. 941. S. 6.

16 Boriss Jarho tõlkis lisaks keskaja ja antiikkirjandusele ka Goethet, Molière'i, Schillerit. Aleksandr Smirnov soovitas aastatel 1933–1934 korduvalt kaasata Jarho Shakespeare'i uue kogutud teoste väljaande tegemisse ning kindlasti ei olnud Špetil sellele vastuväiteid (Shpet 2013, 43, 56, 136, 144, 203–204).

Poleemikas, mis järgnes „Rolandi laulu“ tõlkele, formuleeriti kaks vastuolulist vastust seoses kirjanike kongressi ettevalmistamisega ning tõlkimise riikliku tsentraliseerimisega aktuaalseks saanud küsimusele, mida kujutab endast „nõukogude tõlge“. Aleksejevi–Smirnovi–Šori hinnangule vastandus kirjandusteadlane ja tõlkija Boriss Griftsov, kelle hukkamõistva kriitika osaliseks „Литературная газета“ veergudel Jarho tõlge sai: „Rolandi laulu“ tõlkimine originaali värsimöödus on vaieldamatult viga, sel põhjusel, et selle tõlke „täpsus“ seisneb üksnes värsivastavuses ega anna originaali edasi stilistiliselt: „...Laul“ on ebatavaliselt lihtne, keeleliselt ainuväärtuslik, askeetluseni lihtsa süntaksiga, aga tõlge on, vastupidi, arusaamatuseni kohmakas ning kolleksioneerib vene sõnu eri sajanditest“ (Griftsov 1934).

Üheaegselt Griftsoviga esines ajakirjas „Художественная литература“ negatiivse retsensiooniga medievistikaprofessor Nikolai Gratsianski, kes väitis samuti, et Jarhol ei olnuks vaja „pedantselt kinni pidada „Rolandi laulu“ omapärasest süllaabilisest struktuurist. Ettevaatamatu ja oskamatu ümberkäimine sellise vormiga ei anna edasi, vaid vastupidi, lämmatab originaali elava stiili,“ seepärast oleks eelistatavam „kõrgkunstiline de la Barti tõlge“¹⁷ (Gratsiansky 1934, 55), s.t loominguiline ja kodustav tõlge, kus luuletaja annab süllaabilise kümnejalalise värsi edasi vene kõrvale harjumuspärase assonantsidega jambilises blankvärsis, mitte novaa-torlik võõrapärastav filoloogiline tõlge. Mõlemad kriitilised seisukohad said tõsise filoloogilise ümberlökkamise osaliseks: Rosalia Šor tõi esile Griftsovi ebapädevuse, kes, olemata võimeline kvalifitseeritult lugema keskaja originaali, tegi ettepanekuid Jarho lugemiseks, toetudes Aleksandr Vesselovski lühendatud ümberjutustusele proosas, ning lisaks hindas valesti „Laulu“ stiili, mis ei ole sugugi mitte „ainuväärtuslik“, vaid kujutab endast „küllalt mitmekülgset struktuuri, mille kitsalt jutustavasse vormi on põimitud (ajuti raskesti arusaadavaid) latinisme kirikukeelest ja arabisme [. . .], mis kaldub aeg-ajalt kohmakasse paljusõnalisusesse, pleonasmi, raskepärasesse inversiooni, mis mõnikord raskendab arusaamist [. . .]“ (Shor 1934).

Gratsianskile vastas Jarho isiklikult kirjas „Художественная литература“ toimetusele, mis ilmus kriitilise artikliga samas numbris. Jarho vastandas de La Barti arhailise vabatõlke eelistamisele¹⁸ historistliku lähenemise, mis motiveerib vajadust luua uuel ajal uusi klassikaliste mälestiste tõlkeid. Möödunud sajandi tõlkijad, sealhulgas de La Bart, tõlkisid keskaja luulet tema sõnul:

17 Ferdinand de la Barti (1870–1915) venekeelne tõlge „Rolandi laulust“ ilmus 1897. aastal. Korduustrükk ilmus 1929. aastal Boriss Jarho eessõna ja kommentaaridega.

18 Vajab märkimist, et Jarho tundis paremini kui keegi teine de La Barti tõlget, kuna valmistas ette selle kordusväljaande koos sissejuhatava artikli ja kommentaaridega (de La Bart 1929).

[. . .] selle trafaretse paatosega, mis omistas neile võltsi romantilise käsitluse [19. sajandi luuletajate-romantikute Ludwig] Uhlandi ja [Vassili] Žukovski aegadest. Sellise tõlke puhul [. . .] kõlab mis tahes katkend „Rolandi laulust“ nagu Schilleri tragöödia. Selline isikupära kaotav maneer [. . .] söövitab kirjandusmälestisest välja kogu tema keskaegse omapära, kuna lähtub võltseel- dusest, et eksisteerib teatud universaalne „poetilisus“, mingi „kunstilisuse“ norm, mis on ühine kõikidele aegadele ja kõikidele rahvastele – sellisele falsifitseerimisele tuleb teha lõpp, [. . .] teha „Rolandi laulust“ see, mis ta tegelikult on, s.t miski, mis oma stiililt ei ole sarnane ühegi teise vene tõlkekirjanduse teosega. (Yarkho 1934, 63)¹⁹

Poleemikas „Rolandi laulu“ tõlke ümber asetused ühele poolele filoloog-tõlkijad (Jarho, Šor, Smirnov, Aleksejev), kes lähtusid „normaalsetest“ vaadetest ning isik- likust edukast historiseeriva, aktualiseeriva, võõrapärastava tõlke praktikast, ning teisele poolele kriitikud, keda esindasid Griftsov, Gratsianski ning samuti ano- nüümne autor, kes resümeeris diskussiooni „Художественная литература“ toime- tuse märkustes – ja seda mitte Jarho kasuks – ning kelle hinnangute aluseks ei olnud mitte professionaalsed argumendid, vaid tingimusteta ideoloogiline õigus („Jarho ei saa aru...“ (Khudozhestvennaya literatura 1934)) ning kes kooskõlas kir- janike kongressi uusimate seisukohtadega deklareeris tõlkijate-poetide eelista- mist filoloog-tõlkijatele ning iganenud vanade (vabade, harjumuspäraste) poeeti- liste tõlgete eelistamist igasugusele novaatorlusele:²⁰ „poetiline tõlge ei nõua

19 Tuleb öelda, et tõlkija eesmärkide käsitluse historiseeriv ja aktualiseeriv iseloom Jarhol on suunatud nii tõl- gitavale tekstile kui ka vastuvõtvale kultuurile, uuele lugejale, keda Jarho ironiseeriva kainusega kirjeldas juba 1920. aastate alguses: „Kiirelt ja kindlal sammul läheneme me ajale, mil klassikalise hariduse saanud inimesi hakatakse nagu asteeke laatadel näitama. Samal ajal, kui veel mitte kuigi vanad inimesed mäletavad aegu, kui antikautorid elasid meie seas ning vähegi intelligentsetes ringkondades räägiti Vergiliusest kui vanast sõbrast, hoolimata sellest, millised olid olnud suhted temaga koolipingis“ (Yarkho 1924, 12–13). Kui hilisematel „nõuko- gude tõlke“ ideoloogidel legitimeerib kodustava tõlke orienteerumine võõrkeeli mittetundvale massilugejale, siis Jarho näeb siin, vastupidi, põhjust valgustuslikule lähenemisele: tõlke eesmärk on „panna lugeja teksti vastu võtma kasvõi ligilähedaselt sellele, kuidas tajub seda nüüdisaegne inimene, kes oskab ladina keelt ja tunneb kirjandust. Sellise tõlgenduse puhul peab tõlke tekst jätma endast millegi võõrapärase, aru- saadava, kuid uue ja ebatavalise mulje, ning sellega täitma meie arvates ainukest kunstilist eesmärki iga tõlke puhul: rikastada uute vormidega tõlgitava teose sihtkeele kirjandust“ (samas).

20 Näiteks Dmitri Mirski kõneles 1936. aastal Kirjanike Liidu tõlkeseksioonis: „Vene parima tõlkija Žukovski tõlked on parima tõlke näiteks ja oleks suurepärane, kui meil tõlgitaks nii, nagu seda tegi Žukovski. Ma arvan, et sellistest tõlgeteks on meil Pasternaki tõlked gruusia keelest. Üleüldse, on äärmiselt kasulik lugeda vanu tõlkijaid. Tõlkeseksioon peab tingimata korraldama seminari vanadest vene luuletõlgetest, sest nad seisa- vad mõõtnamatul kõrgemal nüüdisaegsetest“ (Mirsky 1936). Retsensioonis Byroni 1935. aastal ilmunud tõlgete kogumikule kirjutab Juri Spasski: „[. . .] väljaande toimetuse loobus mõistlikult mõttest iga hinna eest pakkuda nõukogude lugejale Byronit uues tõlkes. Veel on värskelt meeles hiljutised klassikute väljaanded moonutatud kohmakate tõlgetega, mis absoluutselt ei anna edasi originaali iseloomu, sageli rikuvad selle mõtet. [. . .]. „Valitud teostes“ astub esmakordselt Byroni tõlkijana esile M. Kuzmin (Don Juani IX ja X laul). [. . .] Endine I. Kozlovi tõlge on lihtsam, kergem ja originaalilähedasem kui M. Kuzmini tõlge“ (Spassky 1936).

mitte ainult värsiõpetuse alaseid teoreetilisi teadmisi ja filoloogilist ettevalmistust, vaid, õigupoolest, ka poeetilist oskust, s.t eelkõige loomulikku värssi ja elava sõna tunnetust“, de La Barti tõlge on parem seetõttu, et ta kasutab

[. . .] värssi, mis on selleks ajaks suurimate luuletajate poolt välja töötatud [. . .]. Jarho aga [. . .] otsustas teatud mõttes revolutsiooni kasuks, mis on jõukohane vaid väga suurele luuletajale [. . .] võimalik, et Jarho teoreetiliselt õigesti visandatud lähenemine uuele tõlkesmärkile [. . .] oleks võinud hiilgavalt realiseeruda tõelise tõlkija-poeedi käes, – Jarhol, pedandil, kes mingil juhul ei ole poeet, muutus see kompromiteerivaks.“²¹ (Khudozhestvennaya literatura 1934)

„Bukvalistide kukutamine“: kriitikute võit tõlkijate üle

1934. aasta diskussioonides Jarho „Rolandi laulu“ tõlke ja Lanni–Krivtsova (Špeti toimetatud) „Pickwick-klubi järelejäänud paberite“ tõlke ümber oli selgelt formuleeritud ning vastandatud kaks tõlkeajaloos üldiselt hästi tuntud lähenemist: originaali ajaloolis-keelelisele tundmaõppimisele põhinev ja siirdekultuuri rikastamisele suunatud võõrapärastav tõlge ning kodustav, ahistoriline, massilugejale orienteeritud tõlge (Venuti 2008). Filoloog-tõlkijad, kes eelnevatel aastatel olid saavutanud vaieldamatut edu „Academia“ sarjas „Сокровища мировой литературы“ („Maailmakirjanduse kullafond“), 1930. aastate keskel ilmumist alustanud Shakespeare'i ja Goethe tõlgetega, Dante, Dickens, Cervantese, Stendhali, Flaubert'i, Molière'i, antiikkirjanduse, idamaade, Skandinaavia, keskaja Euroopa kirjanduse uute tõlgetega, võisid 1934. aastal veel „nõukogude tõlke“ määratlemises kaasa rääkida võrdselt kriitikutega, kes lõikasid kasu heteronoomiast ja kooskõlast poliitilise võimupositsiooniga. Suurema osa tugevate filoloog-tõlkijate hukumine suure terrori ajal viis selleni, et võõrapärastav lähenemine tõlkimisele

21 Griftsovi lähenemine on siin mõneti teine: ta kutsub üles, apelleerides 1934. aasta ajaloohariduse reformile, valmistada tudengitele „täpne, leksikaalselt väga tasakaalustatud „Laulu“ proosatõlge“ (kuna peab ekslikult Jarho tõlget ebatäpseks). Hiljem, kui Jarho tõlkeid avaldati nende äärmise täpsuse tõttu üksnes õppelugemikes, said need kriitika osaliseks selle eest, et nende täpsus tegi nad vastuvõtmiseks liialt raskeks: Jarho tõlkes „taasesitati originaali süllaabiline värss, riimi asendav assonantside süsteem, süntaksi „nurgelisus“, sõnavaliku konarused, sealjuures on kasutatud suurt hulka arhaisme või siis „normaalseid“ sõnu arhailises tähenduses [. . .] saame teksti [. . .], mis nõuab lugejalt suuremat pingutust kui suurem osa tõlgetest [. . .]“ (Fyodorov 1937). See, mida Smirnov 1934. aastal nimetas Jarho tõlke novaatorlikuks väärtuseks – katse leida filoloogiliselt põhjendatud lahendus süllaabilise värssi edasiandmiseks vene keeles – muutus 1937. a defektiks: „[. . .] seda tüüpi tõlgete tajumise keerukuses mängib suurt osa süllaabilise värssi harjumatus meie jaoks, mida nendes tõlgetes taastatakse suure visaduse ja järjekindlusega,“ seetõttu on eelistatud stiliseeritud tõlked, mis on „mõõtmalt lähemal normaalsele vene keelele [. . .] ning vaid õhukese „vanaaegsuse“ kirmega, mis väljendub haruldasemate konstruktsioonide valikus, muistsete reaalse mainimises jms, on nad märksa lihtsamalt tunnetatavad“ (samas).

alistati ja seda hakati nimetama „formalistlikuks“ ja „bukvalistlikuks“. „Nõukogude tõlke“ määratlus aga säilitas terminoloogilise amorfsuse, sisemise vastuolulisuse, mis oli kasulik eelkõige kriitikutele, kes said legitimeerida oma subjektiivseid eelistsusi ja sageli ebapädevaid filoloogilisi hinnanguid, nagu näiteks Tšukovski, või kes nagu Kaškin integreerisid tõlkimise metakeelde terminoloogiliselt diferentseerimata, tühje, sügavalt arhailisi mõisteid teose „vaimust ja ideelisest mõttest“, „ellu, reaalsusesse tagasipöördumisest“ jms, mis halvastas sisulise tõlkimisalase poleemika.²² „Bukvalistide kukutamine“ ei olnud oma olemuselt ühe tõlkemeetodi võit teise üle, vaid kriitikute võit tõlkijate üle, heteronoomia toores sissetung tõlkimisse.

Tõlkinud Olga Sudajeva

Allikad

Abdullayev, Yevgeny. 2014. „...Obrazuy nash metafizichesky yazyk“: istoriya odnogo pushkinskogo termina v kontekste literaturno-filosofskikh diskussiy 1820-kh godov.“ – *Voprosy literatury* 1: 144–164.

Akimova, Marina ja Maksim Shapir. 2006. „Boris Isaakovich Yarkho i strategiya „tochnogo literaturovedeniya.““ – Boris Yarkho, *Metodologiya tochnogo literaturovedeniya: Izbr. trudy po teorii literatury*, toimetanud M. I. Shapir. Moskva: Yazyki slavyanskikh kultur.

Aleksandrov, V. 1937. „Shelli i ego redaktory.“ – *Literaturny kritik* 8: 63–70.

Alekseyev, M. ja A. Smirnov. 1934. „Perevod.“ – *Literaturnaya entsiklopediya*, 11 köites, 8. kd. Moskva: OGIZ RSFSR, „Sovetskaya Entsiklopediya“. <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclopl/>.

Altman, Iogann. 1936. „O khudozhestvennom perevode.“ – *Literaturny kritik* 5: 148–169.

Azov, Andrey. 2013a. *Poverzhennye bukvalisty. Iz istorii sovetskogo perevoda 1930–1960-kh godov*. Moskva: Izdatelsky dom Vysshey shkoly ekonomiki.

— — —. 2013b. „O pereizdaniy perevoda „Posmertnykh zapisok Pikvikskogo kluba.““ – *Tekstologiya i istoriko-literaturny protsess. Sbornik statey*, 158–176. Moskva: Lider.

Bogomolov, Nikolay. 2013. „Iz istorii perevodcheskogo remesla v 1930-e gody: M. A. Kuzmin v rabote nad „Don Zhuanom“ Bayrona.“ – *Russkaya literatura* 3: 42–84.

Borisenko, Aleksandra. 2017. „Bukvalizm v khudozhestvennom perevode: oshibka, eksperiment, metod?“ – *Vestnik Moskovskogo universiteta* 9: *Filologiya* 5, 132–142.

Borovoy, Leonid. 1935. „Vykhod Pikvika.“ – *Literaturny kritik* 5: 244–247.

Chekalov, Ivan. 1990. „Perevody „Gamleta“ M. Lozinskim, A. Radlovoy i B. Pasternakom v otsenke sovetskoy kritiki 30-kh godov.“ – *Shekspirovskiy chteniya*, toimetanud A. Anikst, 177–210. Moskva: Nauka.

22 Peab märkima, et Kaškini ja Tšukovski pogrommilised meetodid sõjajärgsetel aastatel tõlkekriitika monopolis saavutamiseks ei ammenda sugugi nende isiklikku ja uurimist vääriivat loomingut, kaasa arvatud tõlkealast.

- Chukovsky, Korney. 1934. [„Vystupleniye.”] – *Pervy Vsesoyuzny syezd sovetskikh pisateley 1934. Stenografichesky otchet*, 565. Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo „Khudozhestvennaya literatura”.
- . 1943. „Khartiya volnostey perevodchika.” – *Literatura i iskusstvo* [*Literaturnaya gazeta*] 31 (83).
- . 1968. *Vysokoye iskusstvo*. Moskva: Sovetsky pisatel.
- Dashevsky, Grigory. 2008. „Propasti perevoda.” – *Kommersant Weekend* 40 (86), 17. oktoober.
- de la Bart, Ferdinand, tlk. 1929. *Pesn o Rolande*. Moskva; Leningrad: Gos. izd-vo.
- Fyodorov, Andrey. 1937. [„Retsenziya na: Khrestomatiya po zapadnoyevropeyskoy literature. Literatura srednikh vekov (IX–XV vv).”] – *Zvezda* 7: 242–243.
- von Goethe, Johann Wolfgang. 1988 = Gyote, Iogann Volfgang fon. 1988. *Zapadno-vostochny divan*. Moskva: Nauka.
- Gornung, Boris. 2001. *Pokhod vremeni 2: Statyi i esse*. Moskva: RGGU.
- Gratsiansky, Nikolay. 1934. „„Roland”, prinesenny v zhertvu bukve i vneshney forme.” – *Khudozhestvennaya literatura* 7: 55–60.
- Griftsov, Boris. 1934. „Delo o Rolande.” – *Literaturnaya gazeta* 90 (406): 4.
- Kashkin, Ivan. 1936. „Mister Pikvik i drugiye (Dikkens v izdaniy „Academia”).” – *Literaturny kritik* 5, 212–228.
- . [1952] 1977. *Dlya chitatelya sovremennika. Statyi i issledovaniya*. Moskva: Sovetsky pisatel.
- Khudozhestvennaya literatura. 1934. [„Ot redaktsii.”]. Nr 12: 64–66.
- Lann, Yevgeny. 1937. „Stil rannego Dikkensa (Na materialakh „Posmertnykh Zapisok Pikvikskogo Kluba”).” – *Literaturnaya ucheba* 2: 110–119.
- Lann, Yevgeny. 1939. „Stil rannego Dikkensa i perevod „Posmertnykh zapisok Pikvikskogo kluba.”” – *Literaturny kritik* 1, 156–171
- Mirsky, Dmitry. 1936. *Pushkin kak perevodchik anglyskoy poezii*. RGALI. F. 631, op. 21, ed. khr. 16.
- Nida, Eugene. 1964. *Toward a Science of Translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translation*. Leiden: E. J. Brill.
- Polilova, Vera. 2011. „Polemika vokrug sbornikov „Khudozhestvennaya forma” i „Ars Poetica”: B. I. Yarkho i OPOYaZ.” – *Studia Slavica X. Sbornik nauchnykh trudov molodykh filologov*, 153–170. Tallinn.
- Riikliku Kunstiteaduste Akadeemia Bülletään 1925–1928 = *Byulleteni GAKhN* [Gosudarstvennoy Akademii Khudozhestvennykh Nauk]. Moskva: GAKhN, 1925–1928.
- Smirnov, Aleksandr. 1934. [„Retsenziya na perevod B. I. Yarkho „Pesni o Rolande.”.] – *Literaturny Leningrad* 54: 3.
- Spassky, Yury. 1936. „Novye izdaniya Bayrona.” – *Literaturnoye obozreniye* 2: 24–25.
- Shor, Rozaliya. 1934. – „Nuzhen li napomazhenny i zavitoy Roland?” – *Literaturnaya gazeta* 129 (445): 2.
- Shpet, Gustav. 2013. *Gustav Shpet i shekspirovsky krug. Pisma, dokumenty, perevody*. Moskva, Sankt-Peterburg: Petroglif.

Stenogramm 1934 = [„Stenogramma obsuzhdeniya doklada Y. L. Lanna „Stil rannego Dikkensa (Na materialakh „Posmertnykh zapisok Pikvikskogo kluba“).“] – Gustav Shpet: *Filosof v kulture. Dokumenty i pisma*, toimetanud T. Shchedrina, 430–444. Moskva; ROSSPEN, 2012.

Toper, Pavel. 1968. „Perevod khudozhestvenny.“ – *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya*, kd 5, 662. Moskva.

Usov, Dmitry. 2011. „Deyatelnost D. S. Usova v GAKhN.“ – „*My svedeny pochti na net...*“, kd 1, *Pisma*, 471–499. Moskva: Ellis Lak.

Venuti, Lawrence. 2008. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London; New York: Routledge.

Vitkovsky, Yevgeny. 2012. „Vera Merkuryeva.“ – *Vek Perevoda* [veebileht]. <http://www.vekperevoda.com/1855/index.php?file=merkur.htm>.

Witt, Susanna. 2016. „Byron's „Don Juan“ in Russian and the 'Soviet School of Translation'.“ – *Translation and Interpreting Studies* 11: 1. *Special issue: Contexts of Russian Literary Translation*, toimetanud Susanna Witt ja Julie Hansen, 23–43. <https://doi.org/10.1075/tis.11.1.02wit>.

———. 2017 = Vitt, Susanna. 2017. „„Sovetskaya shkola perevoda“ – k probleme istorii kontsepta.“ – *Acta Slavica Estonica IX. Trudy po russkoy i slavyanskoy filologii. Literaturovedeniye Kh. Strategii perevoda i gosudarstvenny kontrol / Translation Strategies and State Control*, toimetanud Lea Pild, 36–51. Tartu: University of Tartu Press.

Yarkho, Boris. 1924. „Predisloviye.“ – Petrony Arbitr, *Satirikon*, 12–13. Moskva; Leningrad.

———. 1934. [„Pismo v redaktsiyu.“] – *Khudozhestvennaya literatura*, 61–63.

Maria Malikova (Baskina) – PhD, Venemaa TA Vene kirjanduse instituudi (Puškini Maja) vanemteadur. Tema teadushuvide hulka kuuluvad Vladimir Nabokovi looming, nõukogude massikirjandus, tõlkelugu ja tõlketeooria.
E-post: maria.e.malikova@gmail.com

Towards the Description of the Beginning of “the Overthrow of the Literalists”*Maria Malikova***Keywords:** overthrow of the literalists, domestication and foreignisation in translation, the Soviet school of translation, heteronomy in the field of translation

The article discusses the pre-history of what Andrey Azov famously called “the overthrow of the literalists”, and the beginning of the half-a-century domination of the “Soviet school of translation” in Russia. It aims to locate and scrutinise the moment when the previous translation trend, later pejoratively labelled as “literalism”, gave way to the “Soviet school”.

In the post-war years, Russian translators Evgeny Lann and Georgy Shengeli were subjected to harsh criticism as “literalists” by a literary critic, translator and translation theorist Ivan Kashkin. In the official history of Soviet translation as outlined in the *Literary Encyclopedia* (1968), they were presented as key figures of a translation trend, also labelled “formalist” and “technologically exact”, both post- and pre-war. This version of the history of Soviet translation, still resounding even in Azov’s study (2013), is strongly distorted and needs to be rewritten in a more analytical way. Primarily, the term “literalists”, that was used loosely and pejoratively at the time, can by no means serve as instrumental today. One of the most adequate self-labels of this trend in translation that had its heyday throughout the 1930s, notably in the activities of the Academia publishing house and the Commission for the Study of Literary Translation at the Moscow State Academy of Art Sciences (GAKhN), is “artistically scientific”. In order to describe the trend adequately it should be noted that the “nomination” of Lann and Shengeli as “literalists” and the main targets of post-war criticism owes primarily to the fact that the much more influential key figures of this “school”, mentioned in the *Literary Encyclopedia* (1934) as the “best present-day translators” – Mikhail Kuzmin, Adrian Pyotrovsky, Boris Yarkho, Mikhail Petrovsky – had either died (Kuzmin) or fallen victim to the great purges that hit also the GAKhNovites, including Gustav Shpet. Their names became unmentionable, while the translation projects and discussions of the 1930s associated with them could not be properly considered in translation histories. In order to reconstruct the true history of Soviet translation they have to be restored to their rightful place.

The pivotal point that marked both the acme of the “artistically scientific” translation, as well as the beginning of its demise, was the year 1934. It famously saw the First All-Union Congress of Writers at which translation was declared not the “private domain of a couple of literary pedants, not the academic theme for a philologist’s thesis, but an affair of utmost state importance”. Integration of translation into Stalinist national politics (discussions at the Writers’ Congress were centred on the interests of Soviet nationalities and on praising the free translations made by poets) resulted in a drastic decline of autonomy in the field and in the competition between critics profiting from the heteronomy concerning who would define the true “Soviet translation” and thus have the power to judge. The brilliant samples of scientifically founded translations of classics that appeared in 1934 – Boris Yarkho’s rendition of the medieval romance *La Chanson de Roland* and Gustav Shpet’s new Russian Dickens and Shakespeare (both to become virtually erased from the history of Soviet translation later on) became the focal point of the dispute over what “Soviet translation” should be.

The article reconstructs both Yarkho's and Shpet's philologically based translation premises and the conflicting reception of their work by fellow philologists and by politically motivated critics. The transcript of a 1934 discussion held after Evgeny Lann's report on the principles of the new Dickens translations preserved in the archives clearly shows that, at the time, all discussants, including Kashkin, addressed not Lann but Shpet as the real source of these principles and that it was only after Shpet's arrest and death that the spearhead of criticism was aimed at Lann (who, unlike Shpet, unfortunately lacked the philological and spiritual stamina and weight to confront it decisively). As for Yarkho's attempt to invent a Russian poetic diction adequate for rendering French syllabic verse and the heterogeneous style of the medieval war epic, it was both daring and philologically grounded and had been highly praised as a model "Soviet translation" by major philologists working in the field of translation, e.g. Mikhail Alekseyev, Aleksandr Smirnov and Rozaliya Shor. At the same time, critics trying to speak in accordance with the political line would criticise it harshly, programmatically declaring their preference for the outdated free-verse translation into Russian made by de la Barthe.

In the history of Soviet translation, the transition from the "artistically scientific" or, to use a more familiar term, foreignising trend that had been flourishing throughout the 1930s and given brilliant practical as well as theoretical results, to a domesticating, ahistorical "Soviet school" that lacked theoretical reflection was not a natural evolution. Instead, it constituted a brutal intrusion of heteronomy into the field of translation, the triumph of politically oriented literary critics over professional translators and philologists that was strongly facilitated by the fact that many of the latter were repressed and, consequently, their names and works were erased from the history of Soviet translation.

Maria Malikova (Baskina) – PhD, Senior Researcher at the Institute of Russian Literature (Pushkin House) of the Russian Academy of Sciences (St. Petersburg, Russia). Her research interests include the art of Vladimir Nabokov, Soviet mass literature, history and theory of translation.

E-mail: maria.e.malikova[at]gmail.com